

Időablakok

Válogatás a szociális testvérek második világháborús feljegyzéseiből, dokumentumaiból

Barankovics István Alapítvány–Gondolat, Budapest, 2024. 448 oldal.

(Slachta Margit írásai)

Slachta Margit ma már nem ismeretlen a közvélemény előtt. Nemcsak számos történeti és egyháztörténeti feldolgozás született róla, de nevét sok intézmény és közterület is felvette az elmúlt évtizedekben. Budapesten, embermentő tevékenysége elismerésül, rakpartot neveztek el róla. Emlékezetének megőrzésében az egyik legaktívabb szervezet a kereszténydemokrata hagyomány ápolását főlvállaló Barankovics István Alapítvány, amely az elmúlt években, a Gondolat kiadóval közösen, több Slachta Margit munkásságát tárgyaló kötetet jelentetett meg a parlamenti beszédeiből,¹ a publicisztikáiból és közéleti írásaiból,² valamint a Szociális Testvérek Társasága történetéről.³

Slachta varázslatos, nagyon emberi személyiség. „Alkutlan”, ahogy magát jellemezte. Önfejű, konok lázadó és a pápa alázatos követője, elvhű és kijáró ember, politikus és a hitben elmélyedő nő, zseniális szervező, aki az elesettek, szegények és az üldözöttek megsegítésén dolgozott egész életén keresztül. Az *Időablakok* című kötetnek azonban nem ő a főszereplője, tőle viszonylag kevés szöveget olvashatunk, hanem az övéi, a köré gyűlő, hozzá ragaszkodó szociális nővérek és novíciák szólnak meg. Többszörösen közös alkotás, amit az 1944-es háborús üzemmódra kapcsolt, kissé szétszóródó, de önszerveződő rendtagok vetettek papírra. A már korábban a Társaság által megszerkesztett és nagy becsben tartott szövegeket, és a naplótöredékeket vagy archívumok mélyén elfekvő feljegyzéseket a kötet összeállításában résztvevők, tudós nők – Petrás Éva, Tóth Krisztina, Wirthné Dierra Bernadett kutatók, valamint Németh Emma és Takács Anita nővérek – tárták föl az olvasók számára. Mondhatnánk, a Szociális Testvérek *historia domusa*, az 1943–1945-ös évek krónikája, fővárosi és vidéki naplóírók, sőt, egy külföldi tudósító tollából. Ez utóbbi maga Slachta Margit volt, aki 1943-ban fáradhatatlanul járt Rómába (vö. ment a pápa agyára), azzal ostromolva a Vatikánt, hogy akadályozzák meg 20–25 ezer szlovákiai zsidó deportálását és megölését (60 ezret már az előző évben deportáltak). Hallatlan! A csökönyös, Giuseppe di Meglio, a Pápai Államtitkárság rendkívüli egyházi ügyekkel foglalkozó szekciójának alkalmazottja jellemzésében „jámbor és aktív, de kissé idealista” (79) nővért, csodák-csodája, komolyan vették, legalábbis tárgyalásokat folytatott vele, mások mellett, Francis Joseph Spellman (1889–1967), New York érseke (1938-tól haláláig), és XII. Pius pápa (1939–1958) is audiencián fogadta őt. Feljegyzéseit, memorandumait, lelkigyakorlat-vázlatait, akcióterveit – melyekben a Szentszék mellett a semleges államoknak és a Joint Distribution Committee-nak is fontos szerepet szánt, mintegy előlegezve az 1944–1945-ös magyarországi helyzetet –, az üldözöttekhez kapcsolódó dokumentációt a Vatikánban gondosan iktatták. Ezt kutatta a Pápai Államtitkárság Történeti Levéltárában és rendezte mintaszerűen sajtó alá Tóth Krisztina levéltáros a kötet első fejezetében.

A rendfőnök asszony beadványaiban visszatérően az újpogányságot, az embertelen nácizmus politikáját és szolgálai másolóit ostorozza. Hasonlóképpen a saját egyháza olyan előjáróinak magatartását és az előítéletekkel azonosuló, rasszista közösségeit is, akik nem lépnek fel az üldözés ellen így hiteltelenítve el a szeretet tanítását, ami az igazi hívők elfordulásának veszélyével jár.

1 Petrás Éva–Slachta Boglárka–Szabó Róbert (szerk.) 2021: *Slachta Margit beszédei a magyar parlamentben.* Budapest.

2 Petrás Éva–Slachta Boglárka (szerk.) 2022: *Slachta Margit a sajtó nyilvánosságában. Válogatott írások tőle és róla.* Budapest.

3 Petrás Éva (szerk.) 2023: *Járatlan utakon a lélek vezetésével. Tanulmányok a Szociális Testvérek Társasága magyarországi történetéből.* Budapest.

Mielőtt rámutatnánk Slachta érvelésének gyengeségére, hiszen a többségi keresztény társadalom inkább támogatta az antiszemita politikát, mint nem, érdemes átgondolnunk a hívők fogalmát, ami nem ugyanaz, mint a templomba járóké. Ugyancsak érdemes számot vetni a katolikus egyház sebezhetőségére és gyengeségére mind a szocializmus, mind az azt követő, új kapitalizmus évtizedeiben. Mindazonáltal Slachta Margit sem mentes az előítéletektől. A *Gondolatok a kereszténység újjáépítésének lehetőségeiről* című feljegyzésében a keresztény hitre leselkedő kihívásokat ismerteti, a zsidókról, mint tehetséges, de erősen materialista és sokszor gátlástalan emberekről beszél, akiket a felszínes hittel rendelkező keresztények nem tudtak megtéríteni.

„[A katolikusok] *bűnei ugyanazok voltak és ma is ugyanazok, mint a zsidók bűnei, csak épp képességeik kisebbek, és nem rendelkeznek azokkal a kellemetlen vonásokkal, amelyek a zsidók egy jelentős részét oly visszataszítóvá teszik.*” (59)

A személyes ellenszenv, mint tudjuk, nem akadályozta abban, hogy a zsidók mellett szóljon, és hogy a megmentésükért mindent megtegyen. A zsidókkal kapcsolatos nézetei, és az ártatlan és kiszolgáltatott emberek megmentésére törekvése hasonlatos az 1898-ban született, némileg előítéletes, 1944-ben zsidókat támogató és rejtegető, autonóm személyiségű elvált asszony, Mádi Mária meglátásaihoz.⁴ Hasonló sztereotípiákkal gondolt zsidókra és keresztényekre/magyarokra a filozemita Radisics Elemér (1884–1972), katolikus lapszerkesztő is, aki a zsidók és a keresztények megbékélésén fáradozott évtizedeken keresztül.

A közvetlenül Slachta Margithoz köthető iratokon kívül a szerkesztő, Petrás Éva, a dokumentumokat további hét tematikus egységre bontva fűzte össze. Hat fejezet meséli el az egyes rendházak (Thököly út, Zugliget, Remetekertváros, Szegvár) és ideiglenes lakhelyül szolgáló vidéki plébániák (Románd, Székesfehérvár) krónikáját, míg az utolsó fejezet az 1945 pünkösdjén megtartott „Istendicsérő Gyűlés” jegyzőkönyve. A függelékben a dokumentumok olasz és német eredetije kapott helyet, ezeken kívül itt tekinthető át a kötetben szereplő testvérek és jótévők, lelki igazgatók és munkatársak életrajzi adatai. Emlékezzünk meg néhány további krónikásról, akiknek neveit valószínűleg csak nagyon szűk kör ismeri: a budapesti eseményeket Gergely Erzsébet Matild, Leitner Cecília, Palágyi Natália rögzítették. A vidéki csoportok életéről és viszontagságairól Brandstetter Mária Krisztiána, Olasz Katalin és Szabó Jolán Ildikó írtak. A szerkesztők szerint a szövegek egy része bizonyosan az eseményekkel egyidejűleg, napló jelleggel íródott. Ezek képezték a rend egybe szerkesztett krónikájának elemeit.

Mára már számos napló és korai visszaemlékezés megjelent, mégis érdekes elolvasni ki, hogyan vészelté át és mesélte el a rendkívüli időszak viszontagságait. Visszatérő elemek az egyre kegyetlenebb megszorítások hatása a privát szférára, a napi túlélés megszervezése, a gyámoltalanok-rokonok ellátása, a hírek és álhírek taglalása, a kapcsolat a gettón kívüli (vagy éppen a gettón belüli) világgal, a lélek megannyi rezdülése, emberi gyengeségek és erények megnyilvánulásai, a rombolás, pusztítás, az erőszak, az idő lassú csordogálása, a „soha véget nem érő” háború és a rettegett orosz hadak. Miben különbözik hát a testvérek krónikája?

Először is van egy általános rész, ami azt taglalja, hogy mi mindent tett a rend a háborús években a keresztény együttérzés felrázására a társadalomban, tanfolyamok, memorandumok, oktatófilmek készítésével, s végül a zsidók menekítésével. Adataik szerint, 1944-ben, összesen kb. 300 embernek adtak menedéket. A testvérek jellemzően sosem sopánkodnak, hanem optimisták, tetterre készek és egymást erősítik. A mondén viccelődés naplóikban kevesebb, és hiányzik a közszereplők, politikusok szidalmazása, elítélése is. Nagy öröm számukra a megkeresztelések, a sikeres térítés, akkor is, ha sejthették, sokan csak formálisan váltak Jézus követőivé a saját életük megmentése érdekében. Boldogok a közös imádságoktól, a vallási rítusok átélésétől, vagy az „Üdvözítő” feszület hordozásától–dédelgetésétől, és a szakrális tárgyak profanizálásának sikeres megakadályozásától. A napi szükségletek megteremtése mellett nagy igényük van a közös vallásgyakorlásra, a Krisztussal való egyesülésre. A testvéreken óriási boldogság vesz erőt, amikor sikerül „leakasztani” egy-egy papot, aki hajlandó misék és más szertartások levezetésére. Isten dicsőíté-

4 Bővebben lásd Mádi, Mária 2023: *Budapest Blackout. A Holocaust Diary*. Edited by James W. Oberly. Introduction by András Lénárt. Madison, WI.

sének explicit, gyakran ismétlődő kifejezése részben belülről fakad, bizonyára muszáj kimondani és leírni, de talán másoknak, a többi testvérnek, a krónikák szerkesztőinek és olvasóinak is szól. Minket, kései és nem feltétlen vallásos olvasókat sem zavar, talán mert azok szájából nem üres ájtatoskodás, akik annyi jót cselekedtek. Érdekes megfigyelni az apácák férfiakhoz való viszonyát: ennek egyik véglete az erőszakoskodók, leginkább a nyilasok és az ittas orosz katonák előli menekülés, aztán van a kényszerű együttélés családfővel vagy idős üldözöttekkel, és a kölcsönös megbecsülés és egymásra utaltság, amire jó példa Vilt Pál szobrász bújtatása a zugligeti rendházban. Vilt a megkeresztelkedett feleségét, Schaár Erzsébetet, támogatva a frontszolgálatot igyekezett elkerülni, cserében segített a fizikai munkáknál, később a szoknyák után kutató orosz katonák eltérítésében szerzett elévülhetetlen érdemeket. A legfontosabb férfi Kis György, románci plébános, szinte a Szociális Testvérek tiszteletbeli tagjává avanzsál. A zsidó származású férfi első találkozásukkor lelki rokonságra lelt a rendfőnök asszonnyal, és 1944 nyarán, Tamás atya álnéven, aktívan kapcsolódott be a hitoktató, áttérési tanfolyamok szervezésébe és a zsidók megmenntésébe. Az ő felajánlására, és püspöke, Mindszenty József, jóváhagyásával jutottak fedélhez a Szeghalomról és máshonnan, a front közeledtére kilakoltatott növendékek a kis eldugott Veszprém megyei településen. Míg a Szociális Testvérek Társaságát, más rendekhez és civil szervezetekhez hasonlóan, 1945 után kíméletlenül feloszlatták, Kis a háború után is megmaradhatott papnak, és a zsidó-keresztény párbeszéd, megbékélés egyik csendes támogatója lett; de ez egy másik történet.

A vidéki telephelyek krónikáiból és naplóiból gyakran kiérezhető az író egyedi hangja. Kriszta testvér humorral emlékezett meg arról, hogy a plébános hiába igyekezett eltitkolni a címzetes esperesi kinevezését, a velük együtt lakó édesanyja – róla ebből a kötetből nem derül ki, hogy származása miatt maga is veszélyben volt – büszkén tudatta a nővérekkel. Kis György a visszaemlékezésében⁵ arról is tudósít, hogy a kimerült és talán féltékeny anya a lányok érkezése felett érzett kezdeti lelkesedését követően folyamatos összetűzésbe került az akkor 30 éves fiával, amit időbe és energiába telt elsimítani. Rengeteg érdekes részletet olvashat el az érdeklődő, amire egy recenzióban nem térhetünk ki; például a zsidó származású novícia megrendüléséről, amikor megkapja a hírt a családtagjai haláláról. A novícia nővérenek kései, 1947-es exhumálása is megrázó jelenet, a tetem ugyanis csak ekkor, a romos épület elbontásakor került napvilágra. Vidámabb hangulatú rész, amikor a vidékről nagy nehezen a fővárosba érkező nővérek a rendfőnököt nem találják a rendházban, mert Margit testvér már lázasan szervezte a politikai pártját, a Keresztény Női Tábor, amit aztán nem engedtek elindulni az 1945 őszi választásokon...

És mi van Sárával? – parafrázálhatnánk Tyll Attila 2024-es filmjének címét. A Szociális Testvérek Társasága, a kötet alapján, alig szenvedett emberi veszteséget a kockázatos embermentő tevékenysége miatt. A krónikák valahogy nem az akkut életveszély, félelem és rettegés emlékhelyei, az olvasónak természetesen a happy end. Sára testvér azonban meghalt, és erről eleinte meglepő, szinte bántó tömörséggel reflektálnak a krónikások. Talán ezért is került a kötet elejére Salkaházi Sára 1943-as írásából egy részlet. *„Nem a bomba (...) rombol, hanem (...) a gyűlölet!”* (15) Az 1945-ös gyűlésen azonban hosszan és méltón megemlékeznek az ő és segítője, a hitoktató Bernovits Vilma, mártíromságáról. (Bernovits neve teljesen ismeretlen volt a nagyközönség előtt, a közelmúltban a Boráros tér Dunapart felőli oldalán kialakított igényes emlékhely talán változtatni fog ezen.)

Az *Időablakok* igényesen szerkesztett, sok és sokféle ismeretlen dokumentumot felvonultató izgalmas kötet. A címe magyarázatra szorul, mivel az „időszak”, „időintervallum”, „meghatározott időtartam”, „idősáv” jelentésű fogalom nemcsak modern, hanem a „lakossági vízfelület” terminus technicushoz hasonlatosan kissé művi. Slachta Margitnak a negyvenes évekbeli katolikus sajtóról szóló sorai megadják a kulcsot a cím értelmezéséhez: *„(...) a vezető katolikus lap is másodlagos kérdésekben fejt ki katolikus jellegét. Hírt ad például egyházi kinevezésekről és kitüntetésekéről, anélkül azonban, hogy az időszerű keresztény elveket hangsúlyozná. (...) igencsak jogos egy tekintélyes szerkesztőnek az az állítása, hogy a magyar papság nyilas irányba fordulásáért a katolikus sajtó a felelős.”* (Leírás Magyarország általános helyzetéről katolikus nézőpontból. Slachta Margit 1943. május 15-i levele XII. Pius pápának; 51).

Hát nem ismerős?

Lénárt András

5 Kis György 1987: *Megjelölve Krisztus kereszttjével és Dávid csillagával*. Budapest.